

Борис Бруцкус и теоретичният дебат за социализма

Пенчо Д. Пенчев¹

Резюме: В статията се разглеждат приносите на руския икономист Борис Бруцкус в теоретичния дебат за социализма от 20-те и 30-те години на XX век. Той е сред първите икономисти, които доказват, че при липсата на частна собственост върху средствата за производство икономическото изчисление и следователно рационалното организиране на социалистическата икономика е невъзможно. В своите публикувани теоретични разработки Бруцкус развенчава основни постановки на марксизма и използва аргументи, до които другите (далеч по-известни) критици на социалистическата икономическа система (Лудвиг фон Мизес и Фридрих Хайек) достигат доста по-късно. Сред тях са най-вече вижданията му за ролята на предприемачите в пазарната икономика и за невъзможността централната власт да събере и обработи огромното количество информация, необходима за разпределяне на средствата за производство между различните индустрии.

Ключови думи: Борис Бруцкус, социализъм, икономическо изчисление, теория.

JEL: B30, P20, P26.

¹ Пенчо Д. Пенчев е доктор, доцент в секция „Стопанска история“ при катедра „Политическа икономия“ на УНСС, CRIISEA, e-mail: pencho_penchev@yuvetch.bg

Въведение

Борис Бруцкус е руски икономист, който придобива международна популярност благодарение на факта, че някои от произведенията му са високо оценени от Фр. Хайек, който ги използва в критиката си за социализма и най-вече за социалистическото планиране. Б. Бруцкус е роден през 1874 г. в гр. Паланга (дн. Литва) в многодетно еврейско семейство. Учи известно време медицина, но през 1898 г. завършва Новоалександрийския институт по селско стопанство и лесовъдство. От 1907 г. преподава аграрна икономика в Петербургския селскостопански институт (Брянский, 2011). През есента на 1922 г. Бруцкус е арестуван и изгонен от Съветска Русия, заедно с други представители на руската интелигенция, сред които Н. Бердяев, С. Франк, С. Булгаков и др. На изгонените е забранено под смъртна заплаха да се връщат в родината си. Инициативата за тази акция е лично на Ленин, а основната причина е убеждението му, че арестуваните подпомагат „контрареволуцията“. Бруцкус влиза в полезрението на ръководителя на съветската държава, защото е сред активните сътрудници на списание „*Економист*“, издавано от Руското техническо гужество в Петербург и определено от Ленин като „явен белогвардейски център“ (Артизов, 2003).

Години по-късно Бруцкус отбелязва, че когато е арестуван, той и останалите арестанти не са имали нищо общо с поли-

миката, но „да си аполитичен не е защита срещу насилието в комунистическа държава, където не само делата, но и мненията могат да се разглеждат като престъпни“ (Brutzkus, 1935: XVI). След изгонването си от СССР Бруцкус се установява в Германия, където до идването на власт на Националсоциалистическата партия на Хитлер е професор в Руския Научно-изследователски институт. В началото на 30-те години на XX век се налага като един от международните авторитети по въпросите на руското и съветското стопанство. Именно по тази причина неговите статии се публикуват на различни езици, включително и на български². Борис Бруцкус умира през 1938 г. в Йерусалим.

Основната теза на настоящата публикация е, че теоретичният принос на Борис Бруцкус в дебатите относно невъзможността за икономическо изчисление при социализма е относително слабо познат и по тази причина пренебрегван. В своите публикувани теоретични разработки Бруцкус развенчава основни постановки на марксизма и използва аргументи, до които другите (далеч по-известни) критици на социалистическата икономическа система (Лудвиг фон Мизес и Фридрих Хайек) достигат доста по-късно. Сред тях са най-вече вижданията му за ролята на предприемачите в пазарната икономика и за невъзможността централната власт да събере и обработи огромното количество информация, необходима за разпределяне на средствата за производство между различните индустрии.

² Виж например: Бруцкус, Б. (1933), Възход и разруха на съветското планово стопанство, Философски преглед, V, 2, с. 142-157. Статията е прелечатана от руското емигрантско списание „Современные записки“, а в редакционата бележка към нея се отбелязва, че статиите на Бруцкус „се числят към най-смисленото и най-достойното, което се пише днес върху съветското стопанство и тенденциите на неговото развитие“.

Отделно от това в руския оригинал на статиите на Бруцкус за социалистическото стопанство, публикувани през 1921 г. (Бруцкус, 1921), има важни пасажи, които липсват в английския превод (Brutzkus, 1935). От друга страна, в англоезичното издание има няколко добавени пасажа, които при публикуването на руски са били премахнати от съветската цензура. Това ни дава основание да разгледаме двете публикации като отделни произведения. Пасажите, премахнати от съветската цензура и присъстващи в англоезичното издание, съдържат основно критични алюзии за Ленин, и не са толкова важни от теоретична гледна точка. За сметка на това пасажите, които липсват в англоезичното издание, а присъстват в руския оригинал, са по-обемни и в тях могат да се открият интересни теоретични постановки. По този начин цялата дълбочина и многообразие на приноса на Бруцкус в теоретичния дебат за социализма остават непознати и недооценени в англоезичната литература³.

Структурата на изложението е подчинена на посочените тези. В първа част е направен кратък преглед на теоретичния дебат за социализма през XX век, за да се придобие по-ясна представа за значението му и да се открие по-ясно мястото на Бруцкус в него. Във втора част са представени детайлно двете произведения на Бруцкус, които имат пряко отношение към теоретичните проблеми, свързани със социализма – статиите му на руски, публикувани през 1921 г., и техния английски „превод“. Сравнени са анализите и идеите на Бруцкус с тези на Лудвиг фон Мизес и Фридрих Хайек. В последната, заключителна част е направен опит за цялостна оценка на мястото на Бруцкус в един от най-сериозните и значими икономически дебати на XX век.

³ Дори изследвания, които са посветени на политическата икономия на Съветския съюз през първите години от съществуването му, ползват англоезичното издание на Бруцкус. Виж напр. Voettke, 1990.

1. Същност и развитие на теоретичния дебат за социализма

Още със зараждането на социализма през първата половина на XIX век като негова основна характеристика се очертава отхвърлянето на частната собственост върху средствата за производство. Социалистическите теоретици през този период (т.нар. социалисти-утописти) изграждат планове за бъдещото социалистическо общество, които се базират на неудовлетвореност от заобикалящата ги действителност и на самоувереността, че могат да предложат адекватни средства за разрешаване на всички проблеми. Тези опити обаче не са изградени върху познаването и разбирането на основните икономически закономерности. Затова и класическата политическа икономия относително лесно и без да прибегва до солидни теоретични доводи отхвърля идеите на социалистите-утописти.

С появата на многобройните теоретични разработки на Карл Маркс и Фридрих Енгелс през втората половина на XIX век опитите за описване на бъдещото социалистическо общество по същество са прекратени. Основната съержателна характеристика на социализма (отхвърляне на частната собственост върху средствата за производство) се запазва, но вниманието на социалистическите автори се концентрира почти изцяло върху критика на капиталистическия строй. Това прави теоретичният спор относно възможността за реализиране на социалистическо общество доста по-труден, защото Маркс и Енгелс пренасят дебата към най-ясно разграничимите недостатъци на капитализма. Т.е. вместо да се обсъжда социализмът като идея, неговите привърженици прибегват до твърдението „капитализмът е лош“. Неслучайно именно в този период се появява и самият термин капитализъм,

с който се описва определен исторически етап от развитието на човечеството, базиран на частната собственост, пазара и личните свободи. Идването на социализма се обосновава с действието на „неизбежни“ исторически закони и в този смисъл марксистките доктрини се самоопределят като „научни“.

В самия край на XIX и началото на XX век социалистическите идеи печелят популярност сред различни обществени групи, представители на социалистически партии влизат в парламентите, оказват влияние върху социалната политика (например в Германия по времето на Бисмарк), а в страни като царска Русия, където липсват демократични институции, социалистите се оформят като дисциплинирана група от конспиратори (Marks, Mbaue, Kim, 2009). От друга страна, в самото социалистическо движение липсва единство по редица важни въпроси. Избухването на Първата световна война през 1914 г. поставя представителите на влиятелните социалистически партии в Западна Европа пред дилемата дали да подкрепят националните си правителства или да заложат на интернационализма и да се противопоставят на войната. Тази дилема по същество не касае главното искане на социалистите, а именно премахване на частната собственост върху средствата за производство. До известна степен по време на Първата световна война те допълнително се убеждават, че държавата може да ръководи икономиката, като налага ограничения или изцяло премахва частната собственост.

През 1917 г. болшевиките завземат властта в Русия, а с края на Първата световна война е направен опит за установяване на социалистическа власт в Унгария, социалисти управляват за известно време Германия и Австрия. При тази ситуация теоретичният дебат за социализма придобива актуалност към началото на 20-те години на XX век. Това се дължи на факта,

че социализмът на власт става реалност и че политическите аргументи срещу него (демократия, либерализъм, всеобщо избирателно право и т.н.) не са в състояние да му попречат. В края на Първата световна война се появява тезата, че военновременната икономика е доказала възможността централното планиране от страна на държавата да измести пазарния механизъм и свързаните с него периодични икономически кризи (Caldwell, 1997).

Като отговор се появяват първите сериозни икономически аргументи, подкрепящи тезата, че социалистическото общество не е в състояние да организира рационално икономиката си. Те са дело на трима икономисти, които работят и публикуват изследванията си почти едновременно и независимо един от друг. Това са Лудвиг фон Мизес (Mises, 2012 [1920]), Борис Бруцкус (Бруцкус, 1921, 1935) и Макс Вебер (Weber, 1978[1920]). В обобщен вид аргументите на тримата автори в подкрепа на тезата, че социализмът е невъзможен от гледна точка на организирането на рационална и ефективна икономика се свеждат до това, че при липсата на частна собственост върху средствата за производство не могат да се установят цените на тези средства. А при липсата на такива цени е невъзможно да се прецени как да се използват ефективно наличните ограничени ресурси, което от своя страна довежда до хаос. И тримата автори достигат до изводите си не на базата на емпирични изследвания, а въз основа на теоретични разсъждения. Според преобладаващото в литературата мнение в публикацията на Мизес могат да се открият в зрял вид на повечето от възраженията срещу възможността за рационално организиране на икономиката при социализма (Steele, 1981; Salerno, 1990; Rothbard, 1991)⁴.

⁴ Лудвиг фон Мизес е виден представител на австрийската икономическа школа. Към нея се определя и Фридрих Хайек, който през следващите години се

През 30-те години на XX век в дебата за социализма се включва и Фр. Хайек. По собствените му думи в ранните си години той проявява интерес към доктрините на марксизма, но не е впечатлен от тях. Определя ги като ненаучни, защото марксизмът така дефинира основните си постановки, че те „по необходимост са истинни и необорими и не казват нищо за света“ (Науек, 1994: 49). Хайек започва критиката си към социализма през 1935 г. (Науек, 1935) като отговор на няколко „предизвикателства“. Сред тях трябва да се посочат: засилващият се интерес сред западните интелектуалци към социалистическото икономическо планиране в СССР, отхвърлянето на твърденията на Мизес въз основа на неокласически математически модели, базирани на идеите на Л. Валрас, че всяка икономика може да бъде формално представена чрез система от уравнения от страна на Х. Дикинсън и зараждащите се идеи за възможността да се изгради пазарен социализъм. В своя анализ Хайек отхвърля възможностите за централно планиране на социалистическата икономика (въз основа на разработките и публикациите на Б. Бруцкус). По отношение на възможностите за разрешаване на проблемите на социалистическата икономика чрез система от уравнения Хайек сочи, че това е невъзможно поради огромното количество информация, която трябва да се събере и обработи и поради невъзможността (при липса на пазарни цени и въз основа на събраната и обработена информация) ценовият механизъм

включва в теоретичния дебат за социализма, допълвайки и променяйки някои от идеите на Мизес. За голяма част от съвременните привърженици на австрийската школа Хайек прави отстъпление от класическите аргументи срещу социализма, което от своя страна позволява на привържениците на социалистическата идея да докажат по-лесно тезите си. Достига се до там, че възгледите на Хайек са определяни като социалдемократически (виж напр. Норре, 1994). Цитираните в основния текст автори са сред критиците на Хайек и последователите му.

Икономически теории

автоматично да се настройва към промените в търсенето и предлагането.

Публикациите на Хайек дават начало на един период от около пет години, когато теоретичните спорове за социализма придобиват най-голяма интензивност. Главни опоненти на тезата за невъзможността за изграждане на рационален социалистически икономически модел стават т.нар. пазарни социалисти Оскар Ланге и Аба Лернер. Освен привърженици на социалистическата идея двамата са добре запознати с теоретичните постановки на неокласическия икономикс и най-вече с набиращите все по-голяма популярност в икономическата наука математически методи. Според тях монополизацията в съвременния капитализъм на практика е премахнала свободната конкуренция и пазарните цени. В социалистическата пазарна икономика, според тезата на Ланге-Лернер, е възможно Централният планов комитет да фиксира цените на средствата за производство, след което мениджърите на предприятията на базата на тези цени ще се ориентират при избора на това какво, колко и с какви средства ще произвеждат. Ако се окаже, че цените фиксирани от Централния планов комитет водят до някакви недостатъци (нерационално използване на ресурси, дефицити и др. подобни) по метода „опит-грешка“ те могат и ще се коригират. Така проблемът със собствеността върху средствата за производство се очертава като незначителен детайл от институционалната уредба на икономиката, а пазарът като ненужен с оглед на формирането на цените (Caldwell, 1997).

Хайек и Мизес отговарят по различен начин на опонентите си, но и двамата продължават през следващите десетилетия да утвърждават отстояват виждането си за невъзможността да се организира рационална икономика без частна собственост и пазарни цени. Хайек обръща внимание на ролята на пазара като средство,

което помага разпръснатото знание за нуждите на хората, за различните ресурси и тяхната алтернативна употреба да доведе до положение, в което цените отговарят на разходите (Науек, 1937). След това сочи обстоятелството, че премахването на икономическата свобода и преминаването към икономическо планиране от страна на някаква ръководна държавна институция ще доведе до това, че тя „ще контролира разпределението на ограничените средства за всичките ни цели“ (Науек, 1994 [1944]). Мизес, без директно да се ангажира в спора с Ланге-Лернер, изтъква на преден план ролята на предприемачите, които могат да действат само в условията на капиталистическо общество, мотивирани от перспективата за печалба и от желанието да избегнат загубите (Мизес, 2011 [1949]). Мизес и Хайек продължават да защитават вижданията си и през втората половина на XX век. Така през 1976 г. в т. 2 от произведението си „Право, законодателство и свобода“ Хайек отбелязва, че от самото начало на социалистическото движение изразът „социална справедливост“ е изразявал неговата същност. Според него обаче той може да придобие смисъл само в дирижирана или командна икономика. При това самото искане за социална справедливост, макар и звучащо привлекателно, носи опасни последици за свободата на индивидите. Това се дължи на факта, че искането за социална справедливост увеличава зависимостта на индивидите от държавната власт, която от своя страна, за да изпълни нарастващите желания на различните групи за повече социална справедливост, все повече подчинява личностите под свой контрол (Хайек, 1998 [1976]).

През 40-те години на XX век теоретичният дебат за социализма не остава незабелязан и от икономистите в България. В своята „Теоретическа политическа икономия“ проф. Симеон Демостенов прави синтезирано изложение на основните аргумен-

ти в подкрепа на тезата, че е невъзможно рационално организиране на икономиката в условията на социализма. На първо място той сочи, че държавният бюрократичен апарат не може да работи с бързината и ефективността на заинтересования от резултатите на стопанската си дейност самостоятелен стопански субект. Посочено е, че при премахването на частната собственост се губят стимулите за активна стопанска дейност, че при липсата на пари и парично пресмятане няма възможност за рационално уреждане на икономиката. С. Демостенов е убеден, че прилагането на икономическото планиране неизбежно ще доведе до премахването на свободата на хората, които ще се превърнат в роби на властта – „Обществената власт, ако пожелае, може да смачка, да унищожи всеки, когото тя смята за нежелателен елемент” (Демостенов, 1946: 140).

През първите десетилетия след края на Втората световна война (1939-1945 г.) обаче, аргументите за това, че икономическото изчисление при социализма е невъзможно почти напълно „излизат от мода” сред икономистите, т.е. поне на пръв поглед победители в дебата стават привържениците на пазарния социализъм. Още през 1942 г. Й. Шумпетер в известната си книга „Капитализъм, социализъм и демокрация” посвещава цяла глава на дебата, в която твърди, че икономическата рационалност може да съществува в условията на липса на частна собственост върху средствата за производство. Това се дължи на факта, че потребителите при покупките си на консумативни стоки фактически оценяват и средствата за производство, с помощта на които тези стоки са произведени (Schumpeter, 2008 [1942]). В мейнстрийм икономикса като цяло се налага тезата, че икономическата наука сама по себе си не е в състояние да реши противоречието между капитализма и социализма (Lavoie, 1981).

Към 80-те години на XX век привър-

жениците на австрийската школа отново поставят на преден план проблемите, свързани с икономическото изчисление при социализма. И. Кирцнер защитава тезата, че дебатът е изиграл важна роля в развитието на теоретичните концепции на „австрийците” за пазара като конкурентно-предприемачески процес на открития (Kirzner, 1988). След разпадането на СССР и на социалистическия икономически модел в Източна Европа, може да се отбележи възход на класическата теза на Мизес за това, че е невъзможно социализмът да организира рационално икономиката (Salerno, 1990; Rothbard, 1991, Mateusz, 2007).

От страна на приемниците на идеите на Ланге-Лернер се очертават две възможни алтернативи за организиране на социалистическата икономика. Според едната концепция съвременната компютърна технология позволява да се приложи трудовата теория за стойността при формирането на цените на средствата за производство (Cottrell and Cockshott, 1993). Другата идея предлага т.нар. демократично планиране, при което „ценностите и интересите на хората във всички аспекти от живота им си взаимодействат и взаимно се оформят чрез преговори и сътрудничество” (Adam and Devine, 1996: 531). Демократичното планиране предполага наличието на обществена собственост, при която собственици на даден актив са хората, засегнати по някакъв начин от използването му. В този смисъл обществената собственост се разграничава и от частната и от държавната.

2. Мястото на Борис Бруцкус в теоретичния дебат за социализма

През август 1920 г. Бруцкус изнася лекция пред академичната общност в Петроград, които предизвикват интерес, понеже в тях доказва, че марксисткият икономиче-

Икономически теории

ски модел е грешен в същността си и поради тази причина неизбежно ще се провали. През следващите месеци авторът на тези лекции ги изнася още няколко пъти пред ограничен кръг от хора. След началото на т.нар. Нова икономическа политика в Съветска Русия е разрешено частното издаване на списания, вестници и книги. В едно от тези списания през 1921 г. Бруцкус отпечатва лекциите си (Brutzkus, 1935). Така той става един от тримата автори (заедно с Макс Вебер и Лудвиг фон Мизес), които почти едновременно и независимо един от друг достигат до един извод – икономическата система на социализма не може да се организира рационално.

2.1 Защо теоретичните приноси на Бруцкус остават недооценени?

От тримата посочени по-горе автори най-лаконично е изложението на М. Вебер. Според него пълното приложение на плановата икономика ще доведе до „неизбежното намаляване на формалната изчислителна рационалност, което е резултат от елиминирането на парите и капиталовото счетоводство. Този фундаментален и в крайна сметка неизбежен елемент на ирационалност в икономическите системи е един от важните източници на „социални“ проблеми и най-вече на проблемите на социализма.” (Weber, 1978 [1920]: 111).

Аргументацията на същата теза от страна на Бруцкус и Мизес е значително по-подробна и задълбочена, но в историята на икономическата мисъл името на Бруцкус се споменава много по-рядко. Това вероятно се дължи на факта, че през следващите години Мизес продължава да развива теоретичните си виждания по въпроса (Mises, 1951 [1922]), докато Бруцкус съсредоточва вниманието си върху анализи на икономическото развитие на СССР. Когато през 1935 г. статиите на Бруцкус, посветени на теоретичните основи на социализма,

се появяват на английски език (макар и в непълен вид), те са само първа част от книгата „Икономическото планиране в Съветска Русия”. Прави впечатление неудачно подбраното заглавие на самата книга. То не акцентира върху общите теоретични постижения на автора по въпросите за социализма въобще, а фокусира вниманието на читателите главно върху проблемите на съветската икономика в условията на централното планиране (т.е. върху един малко или много частен случай).

На тази проблематика е посветена втората част от книгата, в която се разглеждат целите, изпълнението и резултатите от първия петгодишен план за икономиката на СССР. Сама по себе си тази част е интересна, като илюстрация на това доколко и каква информация е можело да се събере в западните общества относно същността и функционирането на сталинския икономически модел през 30-те години на XX век. В нея се споменава, макар и твърде общо, за гледището в СССР през 1932-1933 г., за проблемите на съветската икономика, за различните кризисни явления в нея и т.н., но информацията за СССР е ограничена. Това се признава и от самия автор (Brutzkus, 1935). В резултат на ограничената информация втората част на книгата е по-неубедителна от теоретична гледна точка в сравнение с първата, а рецензиите, които се появяват, представят цялата книга като по-слаба в сравнение с появилия се през същата година сборник със статии, посветен на социалистическата икономика „*Collectivist Economic Planning: Critical Studies on the Possibilities of Socialism*” (с редактор Фр. Хауек).

Именно в този дух е рецензията на книгата от Морис Доб (сам той активен участник в дебата и опонент на Хауек и Мизес). С едно изречение М. Доб отбелязва, че Бруцкус независимо от Мизес е достигнал до същите изводи през 1920 г. и след това пише, че втората част от книгата

не дава нищо ново като информация за съветското икономическо развитие през първата петилетка (Dobb, 1935). Подобно е съдържанието на рецензията за „Икономическото планиране в Съветска Русия“ от М. Милър. Авторката представя книгата главно като илюстрация на това как планирането се прилага в практиката и изобщо не обръща внимание на приносите в теоретичната ѝ част (Miller, 1935). Двете рецензии са направени от автори, които в някаква степен се отнасят позитивно към социалистическите идеи, но това, че пренебрегват теоретичните приноси на Бруцкус, едва ли се дължи на този факт. В момента, когато „Икономическото планиране в Съветска Русия“ се появява на английски език, идеята, че икономическото изчисление е невъзможно при социализма, вече не е нова, а теоретичният дебат за социализма навлиза в нова фаза. Така интересът към приноса на Бруцкус губи актуалност и става по-скоро исторически. Освен това Бруцкус умира през 1938 г., и така няма възможност да се включи в тази фаза, като доразвие някои от идеите си.

2.2 Теоретичният принос на Бруцкус в дебата за социализма – прилики и разлики с Мизес

Бруцкус започва изложението си с твърдението, че т.нар. научен социализъм (марксизма) се ограничава изключително с критика към капитализма и не разполага с теория за социалистическия икономически модел. Понеже, по думите му, безспорно Маркс е най-влиятелният от социалистическите теоретици на базата на неговите разработки могат да се извлекат най-важните характеристики на този модел. Това са: 1) марксистическият икономически модел не е предназначен за малки групи, а се вмести в рамките на дадена държава или нация, 2) отхвърляне на пазара и пазарните цени като регулиращи фактори на производството и 3) направляване на

икономическия живот въз основа на единен план, основан на статистиката. В този смисъл всички основни категории на капиталистическата икономика като цени, нагници, печалба, рента губят значението си (Бруцкус, 1921; 1935).

Така формулираният икономически модел трябва да се подчинява на т.нар. икономически принцип – резултатите да отговарят на разносните направени за тях. Според Бруцкус икономическият принцип стои в основата на всеки стопански модел, включително и на социалистическия – „*Без изчисление каквото и да е рационално икономическо поведение, в каквото и да е икономическа система, е невъзможно*“ (Brutzkus, 1935: 15). Той дори е убеден, че в условията на социализма, при липсата на лична отговорност от страна на мениджърите на предприятия, икономическият принцип и свързаното с него икономическо изчисление са по-важни от икономическото изчисление при капитализма. За осъществяване на икономическото изчисление при социализма е необходим някакъв общ деноминатор, какъвто при капитализма се явяват парите. Въз основа на трудовата теория за стойността, възприета от Маркс, такъв общ деноминатор трябва да бъде трудът. Трудът обаче не може да замести парите, защото на практика е невъзможно да се намери начин, чрез който да се приравнят различните видове труд към една обща мерна единица и защото често при еднакво количество и качество вложен труд стойността на произведените стоки е различна (Бруцкус, 1921; 1935). Така една от основните причини, поради които икономическото изчисление при социализма е невъзможно, според Бруцкус, е възприетата от марксистите трудова теория за стойността.

Дотук анализът на Бруцкус не се отличава с особена оригиналност. В общи линии той прилага към социализма аргументи, използвани от други икономисти преди него.

Икономически теории

Стойността на написаното от него обаче не се намалява. Това се доказва и от факта, че подобни анализи са направени и от Мизес в статията му от 1920 г. Той също се позовава на това, че трудовата теория на стойността е неадекватна и на нейна основа не могат да се правят точни икономически анализи, сочи липсата на лична отговорност в социалистическите предприятия, напомня за различното качество на труда и ролята на природните ресурси, които би трябвало да доведат до различни цени при производството на еднакви стоки (Mises, 2012 [1920]). Единственото, с което статията на Мизес превъзхожда написаното от Бруцкус, е това, че австрийският автор дава още в началото ясно и точно определение на същността на социализма като икономически модел, при който средствата за производство са собственост на общността (Mises, 2012 [1920]: 3). За сметка на това пък Бруцкус в началото на статията си ясно сочи, методологическия индивидуализъм като основа на разсъжденията си за социализма – нещо, което не е направено от Мизес. Руският автор пише, че обществото не може да се възприема като единен организъм със свои вродени инстинкти и механизми на поведение и че в този смисъл е много важна ролята на индивидите при развитието в определена посока (Бруцкус, 1935: 4).

В по-нататъшното си изложение Бруцкус припомня установената от икономическата наука истина, че стойността е функция на социалните нужди и че в основата на феномена на стойността са субективните оценки, които се сумират и кристализират в пазарната цена на стоката. В капиталистическото общество пазарните цени дават ясни директиви на производителите и ги принуждават да регулират разходите си в съответствие с тези цени. В социалистическото общество подобни цени липсват и то не е в състояние да намери мярка, чрез която да се прецени

дали дадено предприятие или производство се подчинява на икономическия принцип. По подобен начин стоят нещата и с външната търгория в социалистическото общество. Външнотърговските организации нямат средство, с което да преценят коя от цените на външните пазари е приемлива и коя не е, те не разполагат със средство за преценка на всички нужди на страната от разнообразни стоки и т.н. (Бруцкус, 1935: 23-31).

Големият принос на Мизес в теоретичния дебат за социализма се състои в твърдението му, че при обществена собственост върху средствата за производство е невъзможно да се организира рационална стопанска дейност. Това се дължи на обстоятелството, че средствата за производство не могат да имат цени, тъй като всички те са собственост на държавата и следователно няма как да съществува пазар за тях, който да доведе до появата на цени. Това пък от своя страна лишава социалистическите държавници от възможността да преценят кое от планираните начинания е изгодно, какви и колко ресурси да се използват и т.н. Според Мизес в социалистическото общество някаква форма на пазар и цени на стоките за пряка консумация може да съществува, но цените на тези стоки не могат да окажат влияние върху цените на средствата за производство, защото те са собственост на един единствен субект (държава, общество и др. пог.). Това довежда социалистическата икономика до състояние на „безмислено производство“ (Mises 2012 [1920]: 22).

В английския превод на Бруцкус тази линия на анализ на практика липсва и това значително намалява теоретичната му значимост. В руския оригинал на статиите обаче има страници, които не присъстват в английския превод. В един от пропуснатите в английския превод пасажки Бруцкус пише „В условията на съвършена конкуренция всяко средство за производство се оценява в

съответствие с пределната си производителност. В социалистическото общество, дори и да се опираме на действителния пазар на потребителски стоки, който в дадения случай не съществува, не бихме могли да изпълним тази задача със съвършенството, с което тя се изпълнява при стихийния процес [пазарът – б.м. П. П.]” (Бруцкус, 1921, 2: 182). Очевидно е, че руският автор достига до изводи, които са почти същите като на Мизес. Позоваването на идеята за съвършена конкуренция не трябва да заблуждава. От хода на изложението му става ясно, че под съвършена конкуренция Бруцкус има предвид нещо като идеален тип, до който се доближава много повече капиталистическата икономика. По тази причина изводът на Бруцкус, че при социализма анархията на капиталистическото производство (по Маркс) се замества от „суперанархия” (Бруцкус, 1921, 2: 173; 1935: 49) може да се приеме за аналог на твърдението на Мизес за „безмисленото производство”.

В статията си от 1920 г. Мизес е значително по-ясен и изложението му е по-добре аргументирано от гледна точка на паричната теория в сравнение с Бруцкус. Това се дължи на факта, че Мизес към началото на 20-те години на XX век е утвърден специалист в тази сфера (Mises, 1953 [1912]). От своя страна Бруцкус като аграрикономист доказва, че социализмът е невъзможен за осъществяване в селското стопанство, поради наличието на гребна поземлена собственост и липсата на концентрация (Brutzkus, 1935). Аргументите на двамата икономисти не си противоречат, а по-скоро се допълват при доказването на една и съща теза.

В изложението на Бруцкус обаче има два елемента, които липсват в статията на Мизес от 1920 г. и които се появяват в писанията му години по-късно. Сред тях на първо място трябва да се посочи анализът на Бруцкус за ролята на предприемачите в капиталистическото общество. Според

него в капиталистическото общество ролята на предприемача е изключително важна, защото, воден от мотиви за лична печалба, предприемачът е този, който открива начини за най-добро задоволяване на потребностите на хората, като организира производството си, използвайки наличните технически възможности, като открива новите потребности на хората и намира най-евтиния начин да ги задоволи и т.н. В социалистическото общество, при гържавната собственост на средствата за производство, мотивът за лична печалба липсва. Следователно липсват и истински предприемачи, които не могат да се заместят от бюрократичната машина (Бруцкус, 1921, 3: 56-57). Мизес използва аргумента за ролята на предприемачите едва през 40-те години на XX век, в най-известното си произведение „Човешкото действие” (Мизес, 2011 [1949]).

Друг важен елемент в теоретичния дебат за социализма, който Бруцкус разработва по-рано от Мизес, е този за ролята на монополите. Привържениците на т. нар. пазарен социализъм твърдят, че в съвременното капиталистическо общество свободният пазар е заместен от монополи, които не позволяват формиране на пазарни цени. Бруцкус не отрича тенденцията към концентрация на производството в отделни сектори на капиталистическата икономика. Той обаче сочи, че в капиталистическото общество тръстовете са принудени да се съобразяват с пазара, докато в социалистическото общество пазар просто липсва. В капиталистическата икономика тръстовете могат да имат известно влияние върху ценообразуването на собствените си продукти, но по отношение на цената на труда, суровините, машините, с които работят и т.н., тръстовете са принудени да влизат в конкуренция с останалите участници на пазара (Бруцкус, 1921, 2:173; 1935: 49). Така твърдението, че монополизацията ликвидира пазара, е убедител-

Икономически теории

но отхвърлено. Подобни, макар и доста по-подробни, са анализите на Мизес за ролята и значението на монополите направени през 1949 г. (Мизес, 2011 [1949]).

2.3 Бруцкус и Хайек

Богатството на теоретичните аргументи срещу възможността за изграждане на рационална социалистическа икономика, изведени от Бруцкус, не се изчерпва с невъзможността за изчисление на цените на средствата на производство и с липсата на адекватна мерна единица за подобно изчисление. Руският икономист обръща специално внимание на опитите за въвеждане на планоност в социалистическата икономика. Още в самото начало на разработката си той определя планоността като една от основните черти на социалистическия икономически модел, предвиден от Маркс.

За разлика от социализма, капитализмът е възникнал като резултат от еволюционен процес, без да следва какъвто и да е предварителен план. С това си твърдение Бруцкус се доближава до разбиранията на К. Менгер и Фр. Хайек за ролята на спонтанните нерегулирани от предварителен план процеси в развитието на човечеството (Menger, 2011 [1871]; Хайек, 1996 [1973]). В капиталистическата икономика основна регулативна роля имат пазарните цени, които дават информация какво, колко и как да се произвежда. Това обаче, според Маркс и последователите му, е основна причина за периодичните кризи в капиталистическото общество⁵. В социалистическата икономика пазарът липсва. Всички функции, свързани с разпределението, са съсредоточени в специални държавни институции, които работят съобразно единен план. Те снабдяват населението с необходимите стоки, про-

⁵ При описанието на кризите Бруцкус отбелязва, че те започват обикновено в т. нар. тежка промишленост. С това твърдение той изпреварва авторите от австрийската школа, които по-късно отбелязват тази особеност на кризите (Rothbard, M. (2009 [1969]).)

мишлените предприятия с необходимите суровини, машини и полуфабрикати. За да се осъществи това, резултатите от цялото производство в социалистическата икономика се съсредоточват в един общ фонд и оттам те се разпределят от държавните институции (Бруцкус, 1935: 32-36).

Така изградената система очевидно изисква мащабно планиране от страна на върховната икономическа власт в социалистическата държава. Именно тук се крие основният проблем на планирането, според Бруцкус. Върховната икономическа власт „ще бъде принудена, за да постави производството в хармония с обществените нужди, да събере някакъв вид данни, които да ѝ позволят да определи какъв вид стоки и какво количество от тях е необходимо за задоволяване на тези нужди; тогава тя ще изчисли необходимите средства за производство, сред които най-важният ще е този специфичен и най-нестабилен елемент – работната ръка.“ За целта социалистическата държава трябва да разполага с огромен и изключително добре работещ апарат, който да осъществи необходимите за целта изчисления и да разпредели потребителските стоки между хората, суровините и средствата за производство между отделните промишлени отрасли и предприятия. Точно тук обаче изскача проблем, който е непреодолим – с подобен апарат не разполагат дори и най-развитите капиталистически държави (Бруцкус, 1935: 36-37). Всъщност Бруцкус пръв достига до защитаваната по-късно от Фридрих Хайек идея, че социалистическата държава не може да се справи с преработката на огромното количество информация, необходима за поставянето на производството в съответствие с нуждите на обществото. Фактът, че Хайек разработва тази си идея след англоезичната публикация на труда на Бруцкус (на който Хайек пише предговора) ни дава основание да предположим, че той заимства и доразвива тази идея от руския икономист.

Невъзможността за преработка на огромното количество информация Бруцкус допълва и с друга група доказателства в подкрепа на тезата, че държавата не може да замести пазара. На първо място той изтъква, че потребностите на хората не могат да бъдат измерени, защото те са строго субективни. С примери, касаещи най-елементарните нужди от храна, отопление и облекло, Бруцкус демонстрира невъзможността чрез предварително планиране от страна на държавата да бъдат всеотрядно задоволени нуждите на населението. Така той пише например, че по отношение на потребностите от облекло има големи разлики между мъже и жени. При свободна пазарна икономика много жени биха предпочели да ограничат консумацията си на храни, за да имат възможност да облекат нещо красиво, а това няма как да се планира. По подобен начин е невъзможно да се предвидят разнообразните потребности от храна. Според него в армията, където са събрани хора от един пол, на една възраст и с едно занимание, може да известна степен да се предвидят унифицираните потребности. Дори и в армията обаче индивидуалните потребности на войниците не са напълно пренебрегнати (Бруцкус, 1935: 38-44). Изводите, до които достига Бруцкус, са категорични:

„... социалистическата държава не е в състояние, дори и с помощта на цялата научна теория и огромен статистически апарат, да измери потребностите на своите граждани или да ги приравни до едно ниво; по тази причина тя е неспособна да снабди производството с необходимото ръководство. Но най-слабата точка в социалистическата икономическа система е в усиления, който полага социалистическата държава да съсредоточи всички функции на разпределението в ръцете на своята бюрокрация”

(Brutzkus, 1935: 44)

Друг съществен елемент, по който теоретичната разработка на Бруцкус прилича на по-късните писания на Хайек и се отличава от тези на Мизес, е отношението на Бруцкус към либералната икономическа система. Известно е, че Мизес е привърженик на *laissez-faire* и на възможно най-малката намеса на държавата в икономиката. За разлика от него Хайек, независимо от общото си критично отношение към държавната роля в икономиката, възприема положително необходимостта от осигуряване от страна на държавата на минимални помощи за най-бедните прослойки от населението (Хайек, 1998 [1976]). Бруцкус е на мнение, че критиките на социалистическите теоретици за това, че пълната икономическа свобода в условията на пазарната икономика води има негативни резултати не са съвсем без основание. Именно по тази причина съвременните демократични държави са изоставили принципите на *laissez-faire* и провеждат политика, която е насочена към подпомагане на икономически слабите слоеве от населението (Brutzkus, 1935: 74).

В статиите си Бруцкус отделя специално внимание на отношението между социализма и икономическата свобода. Според него в съдържанието на общото понятие икономическа свобода може има три основни елемента. Това са свободната икономическа инициатива, свободната организация на консумацията и свободата на труда. Свободната икономическа инициатива стои в основата на капиталистическата икономика но не може да съществува в условията на социализма, същото е положението и със свободната организация на консумацията, тъй като консумативните стоки се разпределят по авторитарен начин от властта. И понеже цените на тези стоки се фиксират от държавата, независимо от пазара, в социалистическата държава не може да съществува пазарно равновесие между търсене и предлагане. По

Икономически теории

подобие на извода, който прави Хайек през 1944 г. В „Пътят към робството“ (Науек, 1994 [1944]), Бруцкус смята, че липсата на икономическа свобода ще засегне и останалите свободи в социалистическата държава. Това личи от думите му „Ако цялата печатарска индустрия е контролирана от държавата, тогава е трудно да си представим, че тя ще публикува например произведения на метафизическа философия, дори ако гражданите се интересуват много от тях, тъй като в най-добрия случай държавата би счела подобни произведения за безполезни“ (Brutzkus, 1935: 71). На базата на опита, натрупан след революцията от 1917 г., Бруцкус смята, че и свободата на труда е несъвместима със социалистическата държава. Неговото мнение е, че връзката между социализма и комунизма, от една страна, и насилствената организация на труда не е случайна, а фундаментална черта на социалистическия икономически модел. Това се дължи на факта, че социалистическата икономика не разполага с механизъм за спонтанно разпределение на труда между различните производства според нуждите на обществото.

2.4 Оригинал и превод като две различни произведения

Някои от теоретичните приноси на Бруцкус към дебата за социализма остават скрити за англоезичната публика понеже в английския превод на статиите му липсват важни части. Не е ясно на какво точно се дължат тези липси – от англоезичното издание става ясно, че то е преведено от немското издание на статиите му и с прякото участие на Бруцкус, който пише специален предговор. В този смисъл не може да става дума за умишлено осакатяване на текста от преводача или от издателя. При всички случаи обаче пропуските намаляват стойността на публикуваното през 1935 г. А именно с него Бруцкус остава в история-

та на икономическата мисъл и по-специално в историята на теоретичния дебат за социализма.

Разликите между англоезичното издание и руския оригинал могат условно да се разделят на три групи. **Първата група** пропуски са по-скоро съдържателни и се отнасят до пропуски в английския превод в сравнение с руския оригинал. Тя обхваща относително големи части от руския оригинал, в които има важни елементи от теоретичните приноси на Бруцкус. Тези пропуски обхващат глава VI, глава VII и Заключението на Първа глава от англоезичното издание. **Втората група** пропуски са предимно технически. Те засягат относително незначителни детайли от идеите на Бруцкус и отново са пропуски в английския превод в сравнение с руския оригинал. Те обхващат някои пропуснати части от изречения, неготам точно преведени термини от руски на английски и пропуснати в англоезичната публикация особености на изложението на руския оригинал, сред които поставянето на определени изрази в италиански, за да се наблегне на значимостта им и др. подобни. Последната **трета група** разлики са в обратна посока – тя се отнася до отделни твърдения и абзаци, които присъстват в английския вариант и липсват в руския оригинал.

Глава VI от руския оригинал е публикувана във втори брой на списание *Економист*. Пропуснатите части от тази глава обхващат стр. 181-183 (Бруцкус, 1921, 2: 181-183). В тази част Бруцкус твърди, че изводите му за социализма имат значение и за рождението с него кооперативно движение. В условията на кооперативното производство (както при социализма), според него, работниците не могат да претендират и да получат целия продукт на труда си. Това е така просто защото в условията на кооперациите и в социализма продуктът на производството се разпределя между за-

плащането на работниците, лихвата и рентата.

В пропуснатата част на VI глава е и споменатият вече пасаж, в който Бруцкус твърди, че при липсата на пазар за потребителски стоки и на средства за производство не е ясно как ще се формират техните цени. Важен елемент от теоретичната конструкция на Бруцкус е неговото виждане за рентата и лихвата. Според него те са логически, а не исторически категории, а произходът на капитала трябва да се търси в ограниченото или отложено потребление от страна на капиталистите. Това обаче не го поставя сред икономистите, които защитават идеята за пълната неприкосновеност на частната собственост. Той е убеден, че обществото в известна степен може да гледа на земята и на капитала като на общо достояние и да претендира за част от доходите извлечени от тях, защото те често са резултат от политическото и културното развитие на обществото като цяло. Именно това правосъзнание, а не просто мерките за целесъобразност, трябва да застане в основата на съвременната социална политика. Пример за отражението на политическото развитие върху печалбата от земята и капитала авторът намира в руската история от XIX век. Преди освобождението на селяните от крепостна зависимост в Русия (1861 г.), земята без закрепостени селяни не е имала никаква цена. В резултат на един политически акт – освобождението на селяните и постепенното въвеждане на частната собственост върху земята – цената на земята нараства, а поземлените собственици са облагодетелствани, без това да е резултат от тяхна дейност, повече труд, по-добра организация на производството и т.н. (Бруцкус, 1921, 2: 181-183).

Пропуснатите части от глава VII от англоезичното издание са публикувани в бр. 3, стр. 61-62 на списание *Економист*. Самата глава е посветена на икономическата сво-

бода и социализма. В пропуснатите страници Бруцкус се занимава с организацията на властта в социалистическата държава. Този въпрос, според него, има първостепенно значение, тъй като държавата има огромна роля в социалистическото общество, а социалистическите теоретици не са обръщали сериозно внимание на проблема. Бруцкус напомня, че през революциите от 1789 и 1848 г. техните водачи са се отнасяли много по-сериозно от социалистите към въпроса как да изразят народната воля в управлението. А самият този въпрос се е оказал много по-сериозен, отколкото е мислено в началото. Впрочем, проблемът за властта, нейната организация, нейното взаимоотношение с икономиката, начините по които народната воля се отразява върху нейните действия, е сред относително слабите страни на австрийската школа в икономическата мисъл, към която може да се причисли Бруцкус.

Бруцкус отбелязва, че социалистите смятат, че народната воля ще намери своето отражение в управлението не чрез институционални, а чрез социални промени. Това означава, че с премахването на класите държавата ще престане да е изразител на интересите на една господстваща класа. Оттук нататък в публикациите на социалистическите теоретици липсват разработки за организацията на управлението. Бруцкус обаче подлага на съмнение твърдението на комунистите, че в тяхното общество няма да има класови противоречия. По думите му в социалистическата държава има огромна опасност олигархията да завладее държавата и тогава всички социалистически принципи за равенство и справедливост ще останат просто думи. Скептицизмът на Бруцкус по отношение на социалистическата държава и отношението между властта и управляваните си личи от думите му: *„Да се лиши личността от всичките ѝ права и да се отгаде на пълно разположение на държавата, имат ли социа-*

Икономически теории

листите *увереност, пълна увереност, че по този начин са решили проблема с народната власт*” (Бруцкус, 1921, 3: 61).

В разсъжденията си относно организацията на властта Бруцкус достига до едно важно и по същество неразрешимо противоречие в историята на идеите. Според едно от мненията смисълът на човешкия живот се състои в постигането на съвършенство и вечно блаженство – небесният рай или неговата земна проекция (мечтана от Карл Маркс). В това общество, поради неговото съвършенство, личността няма към какво да се стреми и свободата става излишна. Другият възглед поддържа идеята, че крайно състояние на блаженство и съвършенство не съществува. Механизмът за осъществяване на небесния рай на земята е неизвестен и щастието се състои във вечния стремеж към усъвършенстване, като всяко постижение е съпроводено с възникването на нови противоречия и с нови задачи, които трябва да се решават. В това ценностно противоречие Бруцкус има ясна позиция – „... принципът на човешката свобода е върховна ценност, това е нашият последен критерий” (Бруцкус, 1921, 3: 62). Именно на философската основа на последните виждания Бруцкус разработва критиката си към социализма.

В края на заключението на Първа част от английския превод също са пропуснати два важни абзаца от руския оригинал. В тях Бруцкус заявява, че както показва руският опит, социалната революция няма да разреши следвоенната икономическа криза в Европа (след Първата световна война). Версайският мир обаче също не би могъл да разреши кризисните явления. Бруцкус е убеден, че ако съвременният комунизъм възприеме идеите за борба срещу агресивния империализъм, то тогава потенциалното влияние на тази идеология би се увеличило чувствително (Бруцкус, 1921, 3: 72). С тези си думи всъщност той предсказва един от най-важните мотиви за разпространението

на социалистическите идеи в хода на XX век.

Към Втората група пропуски може да се посочи това, че в английското издание терминът съвременна политическа икономия (современная политическая экономия) обикновено се превежда като икономикс (economics), а пък икономическа политика на едно място е преведена като политическа икономия (political economy). Отгледно от това няколко пъти твърдения, които в руския оригинал са дадени в италиански, в английското издание са напечатани в обикновен шрифт. Така твърдения, които авторът е искал да подчертае като важни и значими в първото издание, по-късно се сливат с общия текст. Например твърдението на стр. 21 от английското издание *“Thus the fact that production always represents the co-operation of three factors – labour, capital and nature – retains its significance even under socialism and cannot be ignored”* (Така фактът, че производството винаги представлява сътрудничество на три фактора – труд, капитал и природа – запазва значението си дори при социализма и не може да бъде игнориран) (Brutzkus, 1935: 21) в руския оригинал е дадено в италиански (Бруцкус, 1921, 1: 60).

Относително по-маловажните пропуски включват и това, че в VI глава от първа част на английското издание (Brutzkus, 1935: 53) в изречението *“But if this is the case, then even under socialism that part of the value of the product which is ascribed to labour must be distinguished from the parts which are ascribed to nature and to capital”* (Но в този случай дори и в социалистическото общество трябва да се различават делът от стойността на продукта, принадлежащ на труда, от този, принадлежащ на капитала и на природата) след думата *ascribed* е пропуснато следното пояснение, поставено в скоби – *не може да не се съгласим с П. Б. Струве, че съответният термин от австрийската школа “zurechnen” е изключително подходящ* (Бруцкус, 1921, 2: 175).

Това пояснение свързва по-ясно Бруцкус с австрийската школа в икономическата мисъл. Подобен пропуск е направен на стр. 61 от английското издание в същата глава. В изречението *“The question has become a very real one since our republic, breaking away from the Marxian conception of socialism, has permitted separate factories to sell their products on the market”* (Въпросът придобива актуалност, откакто нашата република, скъсвайки с марксисткия модел на социализма, разреши на отделните фабрики да продават продуктите си на пазара) е пропуснато пояснението – *да ги прахосват, както ръмжат твърдоглавите марксистки* (Бруцкус, 1921, 2: 179).

Третата група разлики между английското издание и руският оригинал е сравнително най-малка. На първо място, тя обхваща части от заключението, в които се намеква за грешни преценки на Ленин по отношение на социалистическия икономически модел, които са били премахнати от цензурата в Съветска Русия и са добавени в английското издание (сравни Бруцкус, 1921, 3: 70-71 и Brutzkus, 1935: 91). Освен това в глава V от английското издание към изречението *“Of course, the dockers, like other unskilled workers, have to live much more modestly”* (Естествено докерите, като другите неквалифицирани работници трябва да живеят много по-скромно) е добавена следната част, която не съществува в руския оригинал *“but the object of socialism is surely not to depress the workers’ standard of living”* (но целта на социализма със сигурност не е да намалява стандарта на живот на работниците) (сравни Бруцкус, 1921, 2: 167 и Brutzkus, 1935: 39).

Посочените дотук разлики ни дават основание да приемем оригинала и английското му издание като две подобни, но различни произведения, които трябва да се анализират отделно.

3. Заключителни бележки

Мястото на Борис Бруцкус в теоретичния дебат за социализма е равно на онова, което заемат Лудвиг фон Мизес и Фридрих Хайек. Много от идеите, които двамата известни представители на австрийската школа развиват в спора си с привържениците на пазарния социализъм, са разработени независимо от тях и много често преди тях от Бруцкус. По този причина той би трябвало да се разглежда като един от авторите с основен принос към разработката на аргументите срещу възможността да се изгради рационално функционираща социалистическа икономика. Фактът, че той е единственият, който реално преживява някои от особеностите на социалистическия икономически модел (като се изключи относително ограничен опит в тази посока на Мизес в следвоенна Австрия), не би трябвало да омаловажава теоретичните му приноси. Той по-скоро е свидетелство за това, че теорията му не е откъсната от особеностите на действителността и че тя е рационален инструмент за обясняване на елементи от тази действителност.

Крахът на социалистическия модел в СССР и в Източна Европа доказва аргументите на Мизес и Бруцкус за това, че без икономическо изчисление социалистическата икономика е обречена на хаос и на загуба на ценни ресурси. Историческите събития обаче нямат силата да унищожат теоретични или псевдотеоретични конструкции. Идеите се побеждават само от други идеи. В самия край на XX и в началото на XXI век социалистическата идея не изчезва. Нейната привлекателна сила вече се гради не толкова на намерението за превръщане на частната собственост върху средствата за производство в обществена, а на неясните на обещанията за постигане на по-справедливо обществено устройство. Така се оказва, че теоретичният дебат за социализма не е приключен, а просто преми-

Икономически теории

нава в нов етап, който трябва да отговори на новите предизвикателства.

Цитирани източници:

Артизов, А. Н., 2003. „Очистим Россия надолго”. К истории высылки интеллигенции в 1922 г., *Отечественные архивы*, 1, 2003.

Бруцкус, Б., 1921. Проблемы народного хозяйства при социалистическом строе, *Экономист*, 1-3.

Бруцкус, Б., 1933. Възход и разруха на съветското планово стопанство, *Философски преглед*, V, 2, с. 142-157.

(Brutskus, B., 1933. Vazhod i razruha na savetskoto planovo stopanstvo, *Filosofski pregled*, V, 2, s.142-157)

Брянский, А., 2011. Свободная экономическая мысль и диктатура пролетариата, *Экономический журнал*, 22.

Демостенов, С., 1946. Теоретическа политическа икономия. Част Първа: Увод в Теоретическата политическа икономия; Част Втора: Учение за производството. 3 издание, София.

(Demostenov, S., 1946. Teoreticheska politicheska ikonomia. Chast Parva: Uvod v Teoreticheskata politicheska ikonomia, Chast Vtora: Uchenie za proizvodstvo. 3 izdanie, Sofia)

Мизес, Л., 2011 [1949]. Човешкото действие. Трактат по икономика, София, издателска къща “МаК”.

(Mizes, L., 2011 [1949]. Choveshkoto deystvie. Traktat po ikonomika, Sofia, izdatelska kashta “MaK”)

Хауек, Ф., 1996 [1973]. Право, законодателство и свобода. Правни норми и пра-

во в ред, т. 1, София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски”.

(Hayek, F. 1996 [1973]. Pravo, zakonodatelstvo i svoboda. Pravni normi i pravov red, t. 1, Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”)

Хауек, Ф., 1998 [1976]. Право, законодателство и свобода. Илюзията за социалната справедливост, т. 2, София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски”.

(Hayek, F. 1998 [1976]. Pravo, zakonodatelstvo i svoboda. Pravni normi i pravov red, t. 1, Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”)

Adaman, F. and P. Devine, 1996, The Economic Calculation Debate: Lessons for Socialists, *Cambridge Journal of Economics*, 1996, 20, pp. 523-537.

Boettke, P., 1990, The Political Economy of the Soviet Socialism: The Formative Years, 1918-1928, Kluwer Academic Publishers.

Brutzkus, B., 1935, Economic Planning in Soviet Russia. With a Foreword by F. A. Hayek. London, George Routledge & Sons LTD.

Caldwell, B., 1997, Hayek and Socialism, *Journal of Economic Literature*, 35, 4, pp. 1856-1890.

Cottrell, A. and P. Cockshott, 1993, Calculation, Complexity, and Planning: The Socialist Calculation Debate Once Again, *Review of Political Economy*, vol. 5, no. 1, July 1993, pp. 73–112.

Dobb, M., 1935, Economic Planning in Soviet Russia. by Boris Brutzkus; F. A. Hayek; Collectivist Economic Planning. by F. A. von Hayek, *The Economic Journal*, vol. 45, № 179 (Sep. 1935), pp. 532-535.

Hayek, F., 1935 ed., *Collectivist Economic Planning: Critical Studies on the Possibilities of Socialism*. London, George Routledge & Sons LTD.

Hayek, F., 1937, *Economics and Knowledge*, *Economica*, New Series, vol. 4, 13 (February 1937).

Hayek, F., 1994 [1944], *The Road to Serfdom*, The University of Chicago Press.

Hayek, F., 1994, *An Autobiographical Dialogue*. Liberty Fund, Indianapolis.

Hoppe, Hans-Hermann, 1994, F. A. Hayek on Government and Social Evolution, *The Review of Austrian Economics*, vol. 7, 1, pp. 67-93.

Kirzner, I., 1988, The Economic Calculation Debate: Lessons for Austrians, *The Review of Austrian Economics*, 2, pp. 1-18.

Lavoie, D., 1981, A Critique of the Standard Account of the Socialist Calculation Debate, *The Journal of Libertarian Studies*, V, 1 (winter, 1981).

Marks, G., Heather A. D. Mbye, Hyung Min Kim, 2009, Radicalism or Reformism? Socialist Parties before World War I. *American Sociological Review*, vol. 74, №4, pp. 615-635.

Mateusz, M., 2007, Market Socialism and the Property Problem: Different Perspective on the Socialist Calculation Debate, *Quarterly Journal of Austrian Economics*, 2007, 10, pp. 257-280.

Menger, C., 2011 [1871], *Principles of Economics*, Terra Libertas, East Sussex.

Miller, M., 1935, *Law and Justice in Soviet Russia* by Harold J. Laski; *The Unified Transport System of the U.S.S.R.* by K.

N. Tverskoi; *Science and Education in the U.S.S.R.* by A. Pinkevich; *Collectivist Economic Planning* by F. A. Hayek; *Economic Planning in Soviet Russia* by Boris Brutzkus, *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1931-1939), Vol. 14, No. 3 (May- Jun., 1935), pp. 437-439.

Mises, L., 1953 [1912], *The Theory of Money and Credit*, Yale University Press.

Mises, L., 1951 [1922], *Socialism: An Economic and Sociological Analysis*, New Heaven, Yale University Press.

Mises, L., 2012 [1920], *Economic Calculation in the Socialist Commonwealth*. Auburn, Alabama, Ludwig von Mises Institute.

Rothbard, M., 2009 [1969], *Economic Depressions: Their Cause and Cure*. Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama.

Rothbard, M., 1991, The end of Socialism and the Calculation Debate Revisited, *The Review of Austrian Economics*, vol. 5, 2.

Salerno, J., 1990, Why a Socialist Economy is "Impossible", Postscript in: Mises, L. (2012 [1920]), *Economic Calculation in the Socialist Commonwealth*. Auburn, Alabama, Ludwig von Mises Institute.

Schumpeter, J., 2008 [1942], *Capitalism, Socialism, and Democracy*. Harper Perennial Modern Thought edition.

Steele, D., 1981, Posing the Problem: The Impossibility of Economic Calculation under Socialism, *The Journal of Libertarian Studies*, V, 1.

Weber, M. 1978 [1920], *Economy and Society. An Outline of Interpretative Sociology*. University of California Press.